

L'excursionisme durant el franquisme: una primera aproximació¹

Francesc Roma i Casanovas

Ja fa anys que Josep Iglésies (1964, II, 7) va escriure que la Guerra Civil espanyola “*colltorçà prematurament, en el moment de la collita, la gran realitat del nostre excursionisme*”. El gran historiador de l'excursionisme semblava voler donar la impressió que la culpa del canvi de caràcter de l'excursionisme català calia buscar-la, de manera gairebé exclusiva, en les conseqüències dels fets bèl·lics i del règim posterior.

És cert que el nou règim va imposar per la força de qui acabava de guanyar una guerra els seus plantejaments des de bon principi. Però, vista la importància que amb el pas del temps va donar a la pràctica esportiva i a l'excursionisme en concret, no podem dir que el seu intent anés en el sentit d'acabar amb aquesta pràctica. Més aviat, del que es tractava era de controlar-la i desenvolupar-la en un sentit molt determinat.

D'aquesta manera, sembla clar que la represa posterior a la Guerra Civil va suposar la consolidació de la línia esportiva empresa anys enrere, però en un context en què l'esport havia de ser controlat i dirigit des de l'estat. En un segon moment, als anys seixanta, aquest procés va viure un darrer assalt de conseqüències transcendents per a l'excursionisme del nostre país.

Reestructuració de les entitats

En diferents obres es pot llegir que de les 236 entitats que existien a Catalunya al 1936, l'any 1939 només en seguien amb vida 20. És cert que la guerra va suposar un daltabaix quantitatiu que aquestes dades mostren amb força claredat. Ara bé, quantitativament, amb el pas del temps es va anar recuperant la població excursionista:

- Segons dades de l'Anuari de la FEM, a tot Catalunya hi havia 28 entitats el 1941; vint radicaven al Barcelonès i les altres es repartien entre el Vallès (5), el Bages (2) i l'Alt Camp (1).
- Deu anys més tard (1951) es parla de 53 entitats, 33 de les quals es troben al Barcelonès; al 1961 ja són 77.
- Segons l'Anuari de la FEM de 1968 a Catalunya hi ha 98 entitats, amb 14.518 federats i 30.646 persones inscrites².

Aquesta evolució creixent de l'associacionisme excursionista es va donar en un context que, durant bona part del període estudiat, va intentar evitar l'atomització del fet excursionista. En alguns moments la creació de nous centres excursionistes va ser dificultada expressament pels rectors del nou règim; en altres, el debat públic es va centrar en la necessitat d'unir entitats fins llavors independents que duïen a terme les seves activitats en un mateix marc geogràfic.

¹ Resum de la conferència que, amb el mateix títol, l'autor va fer dins del cicle Història de l'excursionisme a la Secció Excursionista de l'Ateneu Santjustenc, el 7 de gener de 2005.

² *Vèrtex*, 16 (1969). P. 157.

Pel que fa als elements directius de la federació, diguem que l'any 1957 el president de la delegació catalana de la FEM, Padrós i de Palacios, s'enorgullia de només haver acceptat la constitució de 7 noves entitats de les 478 propostes que li havien arribat³.

Amb aquestes dades a la mà, parlar d'entitats que *sobrevisqueren* al conflicte és una mica agosarat. Més aviat caldria parlar d'entitats que es reorganitzaren més aviat i altres que, per diverses raons, ho feren més tard. Vist des d'aquest punt de vista, el nou règim estava ajudant, encara que no hi reeixí en absolut, a consolidar un model excursionista que volia evitar l'atomització en iniciatives individuals i localistes.

Aquells centres que per diverses raons no podien adquirir vida independent tenien les portes obertes a esdevenir delegacions d'altres entitats existents. Aquest és el cas de centres avui dia tan importants com el Club Muntanyenc de Sant Cugat, el Centre Excursionista de Lleida, el Club Excursionista de Ripoll, el Club Muntanyenc l'Hospitalet, etc. i segurament d'algunes delegacions de la UEC. Delegacions per obligació, aquestes noves entitats varen adquirir vida pròpia més tard o més d'hora.

La represa

Els anys quaranta varen ser de gran penúria en tots els sentits, inclòs l'excursionista. Però l'anàlisi de les primeres manifestacions excursionistes mostra que no tots els centres havien quedat igual de paralitzats a resultes dels fets bèl·lics i del nou règim imperant.

Estanislau Torres (1979, 6) posa de manifest com, mig any després d'acabada la guerra, algunes entitats ja havien reprès les seves tasques. De fet, en alguns clubs es detecten activitats excursionistes fins i tot durant el període bèl·lic. Se'n troben casos una mica pertot i una explicació es podria trobar en el fet que no tothom havia estat mobilitzat al front.

Una bona prova la trobem en un anunci publicat a *La Vanguardia* de l'11 de novembre de 1939 mateix, en el qual se'ns fa saber que se celebra una missa matinal per als excursionistes a les 5 del matí de cada diumenge (Fabre, 2002, 508-510).

En el mateix sentit, la temporada 1940-1941 tornen a assenyalar-se i a preparar-se les pistes de la Molina, el xalet del CEC torna a obrir i finalment, al febrer de 1943, s'estrena el primer telesquí de Fontcanaleta. Per fer-ho va caldre fer arribar l'electricitat a la Molina, cosa que la companyia elèctrica no es va veure capaç de fer pel seu compte (Cardona & Dupré, 1985, 181-184).

En el mateix sentit podem interpretar el fet que del 5 al 18 d'agost de 1940 diversos socis de l'entitat fessin una excursió de vacances per la Noguera, els Bessiberris, Mulleres, Vall d'Aran i Pallars. Mig any més tard s'intenta l'ascensió al Midí d'Ossau. També es va a Candanchú i Canfranc (7 dies)⁴. Així mateix, l'abril de 1941 el Club Alpí Núria va a esquiar a les pistes de Candanchú durant 4 dies⁵.

En general, sembla que la recuperació de les pràctiques d'esquí va ser força més ràpida que la resta, com a mínim això es veu en els casos del CEC (que l'any 1940 es fusiona amb el Club Esquí Barcelona⁶), del CMB i del CAN. En aquest darrer cas, se

³ "Tres preguntas al Dr. Padrós". *Cordada*, 23 (1957). P. 13.

⁴ *Club Montañés Barcelonés*, 40 (1941). P. 7-8

⁵ *Circular para los Socios del Club Alpino Nuria*, 1941. Diverses pàgines.

⁶ *Montaña. Anales del CEC, 1939-1945*, P. 242.

sap que un dels problemes més importants d'aquell moment –la gestió dels salconduïts– els era més fàcil gràcies a les gestions del seu sotspresident i a la simpatia del governador civil de Girona⁷.

Més o menys el mateix passava amb les activitats d'escalada: acabada la guerra, a Catalunya hi ha homes i dones que es llencen a escalar les parets més importants i a obrir-hi noves vies. Per fer això, no tardaran a associar-se en alguns dels grups d'escalada o d'alta muntanya més importants de la nostra història.

Així, a final de novembre de 1940, Mallafré i Piqué intenten l'ascensió al Gat i no massa més tard, el recentment constituït GAM fa diverses sortides a Sant Llorenç, Montserrat, turó de Morou (on fa un campament de 8 tendes i 22 persones), etc. Aquestes sortides, del novembre de 1940, es plantegen en vistes a preparar les vacances de Nadal (sic), que tindran lloc del 28 de desembre al 6 de gener a Sant Maurici⁸.

En un sentit més general, convé assenyalar que els grups especialitzats d'escalada més importants es constituïren entre 1940 i 1942.

Un altre àmbit que es recupera força ràpidament són les activitats de platja. Possiblement aquesta recuperació tingui a veure amb la proximitat, i per tant relatiu poc cost del desplaçament, i amb altres qüestions com la suposada neutralitat políticsocial d'aquesta mena d'activitats. El cas és que en diferents clubs les anades a la platja es tornen a posar en marxa abans que les activitats pròpiament muntanyenques.

El daltabaix de l'enfrontament civil va significar un trencament generacional dins de les entitats. Aquest problema el detectava el butlletí del CMB de l'any 1943. La transmissió de coneixements, que s'havia basat molt en la formació dels nous socis per part dels més grans, restava interrompuda justament en un moment en què l'afició a la muntanya estava augmentat. Els nous excursionistes cada cop estaven menys preparats culturalment, denunciaven des del Muntanyenc⁹.

Davant de tot el que hem vist, ¿estem prou segurs que la Guerra va suposar una aturada tan important en les *totes* les activitats excursionistes?

Un excursionisme controlat

Hem dit al principi que no semblava desitjable acabar amb el nou excursionisme. Més aviat el que es volia era controlar-lo. En aquest sentit caldria interpretar una carta del 30 de novembre de 1939, adreçada als socis i firmada per R. Parcerisas (president) i A. Ferrer (secretari) de l'Agrupació Excursionista Catalunya, que deia que "*cumplimentando instrucciones recibidas al particular*", es considerarien sense efecte les baixes produïdes entre el 18 de juliol de 1936 i la data de presa de possessió d'aquella junta¹⁰.

En el mateix sentit, un comunicat de la federació de l'any 1940, establia que "*No podrá darse de baja ningún socio que no lo comuniqué por escrito, toda vez que la baja habrá de transmitirse a la Federación y más tarde al Gobierno Civil. El socio que no cumpla con este requisito habrá de ser expulsado y enviada su expulsión a la*

⁷ *Circular para los Socios del Club Alpino Nuria*, 8 (desembre de 1941). P. 7.

⁸ *Club Montañés Barcelonés*, 39 (1941). P. 3-4.

⁹ "IX ciclo de excursiones". *Club Montañés Barcelonés*, [74] (1943). P. 143-144.

¹⁰ Carta als socis conservada a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

Federación y ella dispondrá según las normas recibidas del Comité Olímpico Español."¹¹ L'any següent es recordarà de nou aquesta obligació i el mateix butlletí explicarà que l'única manera de donar de baixa els socis que no utilitzin aquesta via serà fer-ho per manca de pagament.

Aquestes ordres semblarien anar en contra de la lògica que voldria acabar amb l'excursionisme, però segurament el que va passar va ser que el nou estat mai no va voler acabar amb aquest moviment, sinó controlar-lo per controlar la societat catalana i espanyola en general. L'organisme rector de tot plegat havia de ser la Falange i, més endavant, el Frente de Juventudes. Encara que tot just acabada la guerra s'establí una Federación de Montañismo y Esquí de los Pirineos Orientales.

El control estatal de les entitats excursionistes no es devia tant a les seves activitats de tipus esportiu (aspecte aquest que en força casos va ser potenciat), sinó més aviat a la seva capacitat per crear un estat de consciència col·lectiva contrària al nou règim i als seus principis més importants. Acabar amb l'excursionisme no semblava factible ni tampoc desitjable; el que es pretenia era enquadrar-lo en un nou marc i així poder-lo controlar millor. D'aquí la supressió de la Federació d'Entitats Excursionistes de Catalunya i la posada d'entrebancs a la creació de noves entitats. I d'aquí, també, tot el procés de control vertical que s'anava a establir en el nou context excursionista.

L'excursionisme, a partir d'aquell moment, serà controlat de diferents maneres. Ho seran les entitats i les persones, però potser el més important va ser que en aquell nou marc les ordres anaven de dalt a baix. Perduda tota forma democràtica, les entitats havien de ser dirigides per persones addictes al règim; les seves juntes eren proposades per l'entitat, però no depenia d'elles aprovar-les, i les persones que les presidien respondrien dels actes dels seus socis.

El procés administratiu consistia a formar una junta provisional, proposar els noms dels seus membres al governador civil (al principi) i a la federació. Normalment calia adjuntar a la proposta informes sociopolítics de tots els càrrecs proposats, informes firmats per membres de Falange o per autoritats polítiques o militars locals. Si els informes eren desfavorables, la vida legal de l'entitat es veia impedida.

Els nous presidents

En aquest procés, els presidents (no coneixem el cas de cap dona que dirigís una entitat excursionista en aquell moment) i altres membres de la junta directiva tenien un paper molt important. Segons qui es proposés per dirigir el club, la vida pública de l'entitat podia restar encallada pel veto administratiu.

En primer lloc, tenien més probabilitats d'esdevenir membres de les juntes directives aquelles persones que per la seva edat havien estat massa joves o massa grans per participar a la guerra. Segons Jaume de Ramon (1983, 78-79), les entitats que varen quedar després de la contenda foren les que tenien socis grans que no foren mobilitzats i que varen pagar els lloguers i vigilar el patrimoni de les entitats. També hi ha casos de persones que es trobaven fent el servei militar en el moment de començar la guerra, que no varen *passar-se al bàndol republicà* i que per això mateix varen ser considerades addictes al règim.

¹¹ *Fomento Excursionista de Barcelona, circular*. Octubre 1940. Sp. Vegeu també *Fomento Excursionista de Barcelona, circular*. Octubre de 1940. Sp.

Casos com aquests, junt amb la importància que l'excursionisme tenia en la nova societat, ajuden a entendre perquè no es varen tancar totes les entitats excursionistes: dins d'aquestes hi havia un grup, potser minoritari, que havia estat fidel al règim o que se suposava que ho havia estat.

La figura dels presidents és molt important en aquell moment, perquè sobre seu recau la responsabilitat de ser "(...) *agentes auxiliares de la autoridad, con todas sus responsabilidades y derechos inherentes a esa situación (...)*" (citats per Torres, 1979, 25). Ells havien de vetllar pel compliment dels estatuts i reglaments; ells eren els responsables subsidiaris de les accions dels socis de les entitats que presidien (els anomenats *incontrolats*); ells tenien l'obligació de fer un informe mensual sobre l'activitat desenvolupada¹²... Els presidents són els responsables de depurar les activitats socials "*degeneratives i subversives*" dels socis que hagin mostrat conductes que no impliquin l'expulsió immediata de l'entitat. D'aquí la importància que adquiriren les mesures disciplinàries, sobretot les expulsions, per a la bona marxa de les entitats: expulsant els caps de turc es posava a cobert l'entitat que fins llavors els havia acollit. En aquest sentit no varen faltar actes de picaresca.

Una mostra més del control a què l'administració pretenia sotmetre l'excursionisme es troba en els salconduits. Aquesta autorització administrativa per desplaçar-se pel país es va imposar immediatament després d'acabada la contenda bèl·lica, però amb el pas del temps es va anar fent menys necessària fins que, a finals dels anys cinquanta, va desaparèixer per complet, excepte de les zones frontereres.

El control de les dones a través de l'excursionisme

Malauradament, les federacions de muntanya a Catalunya, sobretot en els primers moments del període estudiat, es varen convertir en importants agents de control dels seus associats i, de retruc, de la societat catalana en general. Aquests organismes varen intentar traspasar la seva tasca a algunes entitats, però no sempre, per no dir que només en poc casos, aquestes es varen doblegar fàcilment a les seves demandes. Les entitats, això sí, estaven obligades a fer complir les disposicions que l'administració anava dictant, tant si els agradaven com si no. Encara que això pogués anar en contra dels seus interessos, com succeeix en el cas de l'exigència a les dones del certificat d'haver fet el servei social.

Val a dir, però que si una entitat va acceptar de grat la seva tasca de control social, aquesta va ser el Frente de Juventudes. Al setembre de 1944, el Govern Civil demana la col·laboració del Frente de Juventudes per identificar persones a la ciutat, de nit. Es tractava d'ajudar la policia en el moment més fort de la pressió del maquis. A partir d'aquest moment, els membres del Frente adquiriren la credencial d'"*agents auxiliars*" de la policia (*Historia del Frente de Juventudes*, 1997; 125-126).

Pel que fa al control de la dona en la postguerra espanyola, cal recordar que el 9 de febrer de 1944 el govern va aprovar un decret pel qual totes les dones que haguessin fet el servei social i que tinguessin un document que ho acredités o que les excloués del seu compliment haurien de presentar aquest informe a la junta directiva de la seva entitat, perquè sinó serien donades de baixa automàticament de l'entitat. Aquesta mesura anava destinada a les dones solteres d'entre 17 i 35 anys i en entitats com el

¹² D'una ordre del 21 de març de 1940, signada pel governador civil (citats per Torres, 1979, 25).

Foment Excursionista varen ser donades de baixa immediatament (si més no oficialment).

Aquesta actuació administrativament imposada va aconseguir en alguns casos frenar l'entrada de dones, sobretot joves i solteres, a les entitats excursionistes. Possiblement tingués alguna cosa a veure amb el paper que el Frente de Juventudes reservava per a les dones dins dels seus campaments. Perquè, si fem cas del que deia Sancho Dávila, en aquest marc es donava molta importància a les dones: “(...) *a la formación de la mujer sana y fuerte para el hogar. Ni arcaicas ñoñerías, ni snobismos peligrosos: mujer, mujer que sepa dirigir un hogar cristiano; que sea ayuda eficaz del hombre en sus tareas; que dote a la Patria de hijos robustos y sanos (...)*” (Dávila, 1941; 96).

Mentre una entitat pretén atreure's les joves, les altres entitats excursionistes es veuen confrontades a l'obligació d'haver de donar de baixa algunes de les seves sòcies. Al Centre Excursionista Mar i Cel, 11 dones són donades de baixa a causa de l'ordre sobre el servei social de la dona de 1944¹³.

Però la posició menystinguda de la dona dins del fet excursionista no és només un fet lligat al context polític del moment. El masclisme imperant dins de la societat catalana també es deixa veure clarament. En aquest sentit, en el cas del Centre de Lectura de Reus sabem que la “*incorporació definitiva de la dona al món excursionista*” es produeix al voltant de 1958. Fins llavors “(...) *les dones només participaven en aquelles sortides de caràcter turístic que se celebraven, almenys, una vegada l'any*” (Subirats, 2001; 295).

En altres casos, però, se sap que les dones ingressaven a les entitats fins i tot quan no els estava permès. Així, a l'Agrupació Científico-Excursionista de Mataró la primera vegada que legalment hi poden haver sòcies femenines és l'any 1956, però se sap que hi varen haver algunes sòcies de l'any anterior: els fets anaven abans que la legislació (Ligos, 1999; 135-137).

Així doncs, després de la sortida obligada de bona part del col·lectiu femení del món excursionista imposada per l'obligació de complir el servei social, el paper de la dona no va estar en igualtat de condicions al dels seus companys mascles com a mínim fins als anys seixanta. Sabem que l'any 1960 encara el Club Excursionista de Gràcia va haver de renunciar a l'aprovació d'una proposta que demanava la plenitud de drets “*del elemento femenino asociado*”¹⁴ dins de les entitats. De fet, encara l'any 1968 una assemblea extraordinària de socis del CEC debat la modificació de les condicions d'entrada dels socis femenins. Amb aquesta reforma es va proposar que no fos obligatori que la sol·licitud d'ingrés la signés un altre soci femení¹⁵.

El control polític a través de les entitats

Un altre àmbit de control que les entitats hagueren d'exercir va ser en el terreny polític. Ja hem dit que els presidents d'aquestes entitats tenien el reconeixement d'agents auxiliars de l'autoritat i que havien de respondre en bona part de les actuacions dels seus associats. Això implicava que, davant de casos molt fragants, havien de

¹³ *Centro Excursionista Mar y Cielo*, gener-febrer de 1945. Sp.

¹⁴ *Club Excursionista de Gracia*, 225 (1960). P. 158

¹⁵ *CEC, circular per als socis*, octubre de 1968. P. 157.

prendre mesures com ara l'expulsió de l'entitat i la comunicació a la Federació perquè la confirmés i expulsés la persona en qüestió de "*nuestro deporte*".

L'any 1947, amb motiu de l'entronització de la Verge, s'havia penjat una senyera al Gorro Frigi (Montserrat). Dos anys més tard, al juliol de 1949 es penja una altra senyera a la Mòmia. Darrera d'aquesta acció hi ha dos escaladors del CADE: Josep Maria Torras i Joan Nubiola. El problema va començar en el moment que els fets varen ser denunciats (mai no s'ha sabut exactament qui fou el denunciador, tot i que hi ha clares sospites d'alguns membres del mateix CADE). Arran d'això, Torras i Nubiola són expulsats del CADE, però en realitat se'ls va convidar a donar-se de baixa abans d'haver-los d'expulsar. I així ho varen fer, segurament per no causar problemes a l'entitat. També varen ser expulsats de la Federació per dos anys.

Aquí hi ha un dels mecanismes de defensa de les entitats davant de l'acció dels seus *incontrolats*: definir-los com a incontrolats i evitar d'haver-los d'expulsar.

Una altra estratègia va ser la que va seguir el Club Muntanyenc, del qual també eren membres. Aquí l'actitud del club va ser negar que en fossin socis (que no era cert). Tan una com l'altra eren maneres de posar a cobert l'entitat (Torres, 1999; 41-43).

En el mateix sentit, i per acabar, l'any 1949, Josep Milà i Josep Llaudó es dediquen a fer cims pirinencs i a deixar en les seves targetes de visites estrofes dels Segadors o frases de caire més o menys catalanista. Un grup de falangistes els deté i, detinguts a l'església de Balaguer, gràcies a un Guàrdia Civil aconseguixen sortir-ne amb vida¹⁶. Josep Milà és expulsat a perpetuïtat de l'excursionisme i de tota entitat amb aquesta finalitat.

Aquest era, a grans trets, el context en què l'excursionisme es va moure durant els primers anys del Franquisme. Un context que, evidentment, hem d'estudiar més a fons per conèixer una mica millor.

¹⁶ Vegeu l'entrevista que li va fer Agustí Estruga a *Vèrtex*, 188 (2003). P. 28-29. Sobre Josep Llaudó, Torres, 1979 i Ribes, 2002; 97-98.

Bibliografia

- Cardona i Romeu, Margarida; Dupré i Cuyàs, Lluís: *Esports de neu a Catalunya*. Barcelona, CEC, 1985.
- Dávila, Sancho: *De la O. J. al Frente de Juventudes*. Barcelona, Editoria Nacional, 1941.
- De Ramon i Vidal, Jaume: *L'excursionisme, un fet social*. Barcelona, Rafael Dalmau, 1983.
- Fabre Fornaguera, Jaume: *La contrarevolució de 1939 a Barcelona. Els que es van quedar*. (tesi doctoral, disponible a <http://www.tdcat.cbuc.es>).
- *Historia del Frente de Juventudes. Delegación provincial de Barcelona y comarcas*. Barcelona, Hermandad del Frente de Juventudes – Barcelona, 1997.
- Iglésies, Josep: *Enciclopèdia de l'excursionisme*. Barcelona, Rafael Dalmau, 1962. Vol. 2.
- Ligos i Hernando, Víctor: *Cent anys d'excursionisme mataroní. Agrupació Científico-Excursionista*. Mataró, Patronat Municipal de Cultura, 1999.
- Subirats i Torredadell, Oscar: *Història de la Secció Excursionista del Centre de Lectura de Reus (1901-2001)*. Reus, Edicions del Centre de Lectura de Reus, 2001.
- Torres, Estanislau: *Excursionisme i Franquisme*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1979.